

KOVÁCS MIHAI*

EGYHÁZMEGYEI ZSINAT ÉS VIZITÁCIÓ ERDÉLYBEN
A 16. SZÁZAD ELSŐ NEGYEDÉBEN.
GONDOLATOK VÁRDAI FERENC PÜSPÖK (1513–1524)
EGYHÁZKORMÁNYZATI TEVÉKENYSÉGÉRŐL**

Vekov Károly tanár úr emlékére

Kulcsszavak: *partikuláris kánonjog; vikariátus; Jagelló-kor; erdélyi püspökség; egyházkormányzat*

„Ezenfelül azt mondta nekem a vikárius [*ti. Tordai Pál, az erdélyi püspök vikáriusa*], hogy jó volna, ha legkegyelmesebb uraságod intézkedne a plébánosok megyénkénti vizitálásáról, és mindazt, akit nyilvánvaló bűnben találának, ugyanazon vizitátorok azonnal elfogatnák, és az elfogottat elhoznák vagy elküldenék ide Fehérvárra; ha legkegyelmesebb uraságod ezt tenné, több haszna volna belőle, mint egy zsinatból.” A fenti sorok Szentmihályi Tamás gyulafehérvári udvarbírónak urához, Várdai Ferenc erdélyi püspökhöz írt, 1522. november 7-én kelt leveléből származnak.¹ Szentmihályi sorainak értelmezéséhez és kontextusba helyezéséhez elengedhetetlenül szükséges néhány kérdés megválaszolása: Milyen zsinatról lehet szó? Megvalósult a vikárius által javasolt vizitációsorozat? Ha igen, milyen eredménnyel? Egyáltalán, milyen jellegű hasznot remélt Várdai a zsinattól vagy vizitációktól? Milyen vétségért róttá volna ki a vikárius a börtönbüntetést? Hogyan fogadta az erdélyi papság ezeket az intézkedéseket? Mennyire alkalmazkodott a tervezett eljárás a korabeli gyakorlat-hoz?

* Kovács Mihai (1990), történész, dokumentarista, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, TRANS.SCRIPT Diplomatikai és Oklevél-paleográfiai Kutatóközpont, Kolozsvár, kovm2005@gmail.com

** Köszönettel tartozom Maria Fríncnak a függelékben olvasható instrukció szövegének az eredetivel való összevetéséért; Somogyi Szilviának, Lakatos Bálintnak és Hegyi Gézának a tanulmány lektorálásáért, hasznos továbbgondolási javaslataikért, továbbá a forrásközlés javításáért. Az instrukció forrásainak azonosítása Somogyi Szilvia munkája.

1 MNL OL, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 82597.

A fenti kérdések egy általánosabb témakörhöz, nevezetesen a késő középkori püspökök egyházkormányzati koncepciójának vizsgálatához kapcsolódnak. A régebbi szakirodalomban szinte közhelynek számított a főpapság elvilágiasodása, a belső egyházi reformok teljes hiánya, amely végül a reformáció magyarországi térnyeréséhez vezetett.² Bár a kutatás régóta meghaladta az elvilágiasodás paradigmáját,³ és igen értékes tanulmányok tárgyalják a 15–16. századi magyarországi főpapok működésének kulturális, gazdasági, társadalmi, politikai vagy katonai vonatkozásait,⁴ az alsópapsággal való kapcsolataikról, a hívek hitéletének szabályozásáról továbbra is meg lehetőségen keveset tudunk. Ennek oka elsősorban a szűkös forrásbázis, ugyanis a középkori források igen ritkán kínálnak adatokat az egyházkormányzati tevékenység rekonstrukciójához. Bár a magyar kutatók kétségtelenül kevesebb forrással dolgozhatnak, mint szerencsésebb nyugat-európai kollégáik,⁵ és talán csak kivételesen vállalkozhatnak majd részletekbe menő összehasonlító elemzések elkészítésére, a zsinatokra, vizitációkra, tizedszedésre, egyházi fegyelmezésre, bérmlásokra, templomszentelésekre utaló adatok rendszeres összegyűjtése és feldolgozása bizonyára lehetővé tenné a nagyobb tendenciák felvázolását.⁶ A késő középkori egyházkormányzat ismerete jelentős mértékben hozzájárulna a reformáció előzményeinek alaposabb megértéséhez is. Jelen tanulmányban Várdai Ferenc erdélyi püspök (1513–1524) példáján keresztül szeretném szemléltetni egy 16. század eleji főpap egyházkormányzó tevékenységének néhány elemét.

- 2 POKOLY József: *Az erdélyi református egyház története*. I. Bp., 1904. 19; ADRIÁNYI Gábor: *Az egyháztörténet kézikönyve*. Aurora Könyvek, München, 1975 (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae 4). 135; SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története*. I. Második kiadás. Ecclesia, Bp., 1983. 577.
- 3 PÁSZTOR Lajos: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Második kiadás (első kiadása 1940-ben jelent meg). Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 2000; MÁLYUSZ Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Második kiadás (első kiadása 1971-ben jelent meg, de a két világháború közötti kutatások eredményeit tartalmazza). Műszaki, Bp., 2007. 176–196.
- 4 A teljesség igénye nélkül megemlíthető MÁLYUSZ: *i. m.* 163–175; FÜGEDI Erik: *Uram királyom... A 15. századi Magyarország hatalmasai*. Gondolat, Bp., 1974. 102–136; KUBINYI András: *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén* = Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp., 1999 (METEM-könyvek 22). 87–100; *A pécsi egyházmegye története*. I. *A középkor évszázadai (1009–1543)*. Szerk. FEDELES Tamás–SARBAK Gábor–SÜMEGI József. Fény Kft., Pécs, 2009. 57–209.
- 5 Vö. IAN FORREST: *The Survival of Medieval Visitation Records*. Archives: The Journal of the British Records Association 37(2012). 1–10.
- 6 Egy lehetséges, igaz, a magyarországinál gazdagabb forrásbázisra építő nyugat-európai modell: DANIEL A. FRANKFORTER: *The Reformation and the Register: Episcopal Administration of Parishes in Medieval England*. The Catholic Historical Review 63(1977). 2. sz. 204–224.

AZ 1520. ÉVI EGYHÁZMEGYEI ZSINAT

Az imént megfogalmazott kérdésekhez visszatérve, a levélben említett zsinat azonosítása nem ütközik jelentős akadályba. Először Várdai Ferenc püspök említette 1520. szeptember 5-én kelt levelében, amelyben válaszolt Sándor, a római és kánonjog doktora, muzsnai plébános és medgyesi dékán, illetve a joghatósága alá tartozó papok panaszlevelére. Arra szólította fel a címzetteket, hogy válasszanak maguk közül egy három- vagy négyfős küldöttséget, amely a püspökkel megtárgyalja a sérelmesnek vélt pontok átértelmezését.⁷ Úgy tűnik, hogy a tárgyalások nem hoztak semmilyen eredményt, ugyanazon év decemberében a medgyesi dékán a pápához fordult jogorvoslásért.⁸ 1521 első hónapjában Sándor dékán már a szász egyetem előjáróit kérte, hogy a király előtt védelmezzék papjai ügyét, ugyanis ők az országban senkitől sem remélhettek igazságos ítéletet, ezért kénytelenek voltak a pápához fellebbezni.⁹

A zsinat tehát minden bizonnyal 1520-ban zajlott Gyulafehérváron,¹⁰ pontos dátumát nem lehet teljes bizonyossággal meghatározni. Azonban mivel a zsinatokat gyakran a székesegyház védőszentjének ünnepére szokták összehívni,¹¹ elképzelhető, hogy az erdélyi egyházmegye papságának gyűlését május 8., azaz Szent Mihály arkangyal megjelenésének ünnepe körül tartották. A középkorban ugyanis ezen a napon búcsút lehetett nyerni a gyulafehérvári székesegyházban,¹² illetve ez volt a püspöki székváros egyik éves vásárának napja.¹³ Ezenfelül, a szintén Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt veszprémi székesegyházban ugyancsak május 8-án zajlottak a középkori egyházmegyei zsinatok.¹⁴

7 MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 277846.

8 DF 292075. Kiadása: *Urkundenbuch zur Geschichte der Mediascher Kapitels bis zum Reformation*. Hsg. Rudolf THEIL–Karl WERNER. Theodor Steinhausen, Hermannstadt, 1870. 72–74.

9 *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. I. Szerk. BUNYITAY Vince–RAPAI CS. Raymund–KARÁCSONYI János. Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, Bp., 1902–1912 (a továbbiakban ETE). 18–19.

10 Ugyanezt a véleményt osztja JACZKÓ Sándor: *A váradi egyház 1524. évi zsinati határozatai*. Balassi, Bp., 2016. 38–39.

11 Alexander SZENTIRMAI: *Die Ungarische Diözesansynode im Spätmittelalter*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung XLVII(1961). 1. sz. 265–292, különösen 277; *A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai*. Közzéteszi SOLYMOSSI László. Argumentum–Balassi, Bp., 1997 (a továbbiakban *A veszprémi egyház*). 11.

12 Carmen FLOREA: *Tradiție și inovație: „Apariția” Sf. Mihail în Transilvania medievală = Istoria ca datorie. Omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Red. Ioan BOLOVAN–Ovidiu GHITTA. Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2015. 535–544.

13 WEISZ Boglárka: *Vásárok és lerakatok a középkori Magyar Királyságban*. MTA BTK TTI, Bp., 2012 (Magyar történelmi emlékek. Értekezések). 143.

14 *A veszprémi egyház*. 12, 18.

A lokális zsinatok viszonylag gazdag irodalma¹⁵ alapján el lehet mondani, hogy a késő középkorban összehívásuk gyakori lehetett. Somogyi Szilviának az esztergomi érsekség területére vonatkozó kutatása rámutatott arra, hogy a késő középkor folyamán törekedtek az egyházmegyei zsinat évenkénti megtartására.¹⁶ Ez nem jelenti azt, hogy minden egyes zsinaton új rendelkezéseket bocsátottak ki, nagyon sok esetben csak felolvasták és megerősítették a korábbi konstitúciót az összegyűlt klérus előtt.¹⁷

Azt sem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a püspök maga elnökölt-e a zsinaton. Néhány közvetett adat mégis arra mutat, hogy a zsinatot valószínűleg Szőgyéni Damján vikárius vezette. Várdainak az 1519. március 5. és 1520. július 5. közötti időszakból öt levele maradt fenn, ezek mindegyike Budán kelt, így elképzelhető, hogy ebben az időszokban végig a fővárosban tartózkodott.¹⁸ A már említett szeptember 5-i levél a püspök Gyulafehérvárra való visszatérésére vonatkozó legkorábbi adat. Ugyanerre utal a medgyesi dékán szintén már idézett, 1521 januárjában kelt levele, amelyben megemlíti, hogy egy közelebbről meg nem határozott, zsinat utáni időpontban a Magyarországon tartózkodó főpapot is értesítette panaszairól.¹⁹ Ugyanakkor, a veszprémi analógia is arra mutat, hogy a különféle politikai, gazdasági vagy katonai teendőket ellátó főpap vikáriusára bízhatta a zsinat vezetését.²⁰

Az erdélyi szinodális könyv nem maradt fenn, így a határozatok csak részlegesen és közvetett módon ismertek, mégpedig Sándor medgyesi dékán „szemüvegén” keresztül. Bár a pápához, illetve a szebeni szász egyetemhez címzett leveleit már 1870-ben, illetve 1902-ben publikálták, a gyulafehérvári zsinattal kapcsolatos adatok nem jelentek meg Szentirmai Sándor (Alexander Szentirmai) alapvető zsinattörténeti összefoglalásában.²¹ Jaczkó Sándor 2016-ban kiadott doktori disszertációja röviden bemutatja ugyan az 1520. évi erdélyi zsinatot, azonban a medgyesi dékán panaszlevelei közül csak a pápához címzettet kapcsolja össze ezzel az eseménnyel, az abban felsorolt határozatok közül mindössze kettőt említ meg.²² Bár igaz, hogy a szász *universitashoz* intézett levél nem említi kifejezetten a zsinatot, kontextusának vizsgá-

15 A középkori magyarországi zsinatokra vonatkozó szakirodalom összefoglalása: *A veszprémi egyház.* 9–14; JACZKÓ: *i. m.* 23–25. Lásd továbbá Jiří KEJŘ: *Die Mittelalterlichen Synoden in Böhmen und Mähren.* Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung 101(2015). 767–770.

16 SOMOGYI Szilvia: *Az esztergomi egyházmegye késő-középkori zsinati tevékenységéről és zsinati könyvéről.* Századok 155(2021). 4. sz. 725–760, különösen 731–738. Köszönöm a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta megjelenés előtt álló kéziratát!

17 Uo. 731, 759.

18 DF 283453, DL 23150, DF 277761, DL 82556, 82558.

19 ETE I. 18.

20 *A veszprémi egyház.* 18.

21 Vö. SZENTIRMAI: *i. m.* 290–292.

22 JACZKÓ: *i. m.* 31, 38–39.

lata, elsősorban a pápához való fellebbezés említése alapján igen valószínűnek tartom, hogy az ebben az iratban megfogalmazott panaszok is a zsinat aktivitására vonatkoznak. Az erdélyi zsinat részletesebb ismerete azért is fontos, mivel a kutatás jelenlegi állása szerint a kalocsai egyháztartomány területéről mindössze öt ilyen eseményről ismertek adatok, ezek közül csak az 1524. évi váradi egyházmegyei zsinat határozatai maradtak fenn teljes mértékben.²³ A fellebbezés, illetve a magánlevél alapján rekonstruálható határozatok értékét növeli, hogy ezek nagy része bizonyára a zsinat által bevezetett újítások – másképp ugyanis nem szolgáltathattak volna okot Sándor dékán panaszaira –, és mint ilyenek a partikuláris jogalkotás részei. Az ismert erdélyi határozatokat a következőképpen lehetne összefoglalni:

- A plébánosok hagyatékának egy részét a székesegyház építésére és a püspök asztalának ellátására kell fordítani. A korábban fizetett összeg megnövekedett azáltal, hogy a püspök már nem a négy forintot érő szebeni márkában, hanem a hat forint értékű budai márkában követelte.
- A szász papság a *cenzust* is budai márkában kell, hogy fizesse.
- A székdíjat (*cathedraticum*) ezentúl a kápolnaigazgatók is fizessék. Tudniillik korábban ez a kötelezettség csak a plébánosokra vonatkozott.
- A tizedcsalást kiközösítéssel büntessék még akkor is, ha nem szándékosan történt. A tizedcsaló jelenlétében miséző pap pedig javadalomvesztéssel és kiközösítéssel lakoljon, akár szándékosan cselekedett, akár nem.
- Az ágyast tartó papok öt ezüstmárkát fizessenek, de a visszaesők felfüggesztéssel, kiközösítéssel, javadalmuk elvesztésével, sőt börtönbüntetéssel is lakoljanak.
- A házassági perek elsőfokú ítélethozatala már nem tartozik a szász dékánok hatáskörébe.²⁴

Az erdélyi zsinat ismert rendelkezéseit tanulságos összevetni a magyarországi zsinati könyvek hasonló témájú határozataival. Természetesen, eredeti szöveg híján nem lehet szöveg-összehasonlítást végezni, sem véleményt formálni a gyulafehérvári határozatok közvetlen forrásaira vonatkozóan,²⁵ azonban a tartalmi összevetés révén némi fogalmat alkothatunk az időközben elveszett erdélyi konstitúció eredetiségéről.

Az esztergomi és váradi rendelkezések is az erdélyiekhez hasonló módon büntették az ágyast tartó papokat. A fennmaradt zsinati könyvek elmagyarázzák a büntetést

²³ Uo. 34.

²⁴ Vö. THEIL-WERNER: *i. m.* 72–74; ETE I. 18.

²⁵ Vö. ERDŐ Péter: *Az esztergomi szinodális könyv lengyel forrásai*. Magyar Könyvszemle 113(1997). 1. sz. 1–15; SOMOGYI Szilvia: *Az esztergomi szinodális könyvről: új források, redakciók és szövegtöbbségek nyomában. (Előtanulmány egy disszertációfejezethez)*. Magyar Könyvszemle 135(2019). 1. sz. 1–17.

sek alkalmazásának módját is: előbb ötmárkás büntetést szabtak ki, majd a bűnben kitartó papot egy-egy hónap elteltével egyre súlyosabban fenyegették: előbb felfüggesztették, majd kiközösítették, végül javadalmától is megfosztották. A börtönbüntetés a javadalommal nem rendelkező klerikusoknak járt.²⁶ A veszprémi zsinat csak az 5 márka értékű pénzbírságot írta elő.²⁷

Európai analógiák alapján arra lehet gondolni, hogy az ágyasság nem lehetett ritka a szász papság körében sem.²⁸ Minden bizonnyal ez lehetett az a nyilvános véték, amelyet – a közlemény elején idézett levél tanúsága szerint – Tordai Pál vikárius börtönbüntetéssel tervezett megtorolni. A medgyesi dékán 1521. januári levele megemlíti azt, hogy az előző vikárius, Szőgyéni Damján is fenyegetőzött már a vétkes papok bebörtönzésével,²⁹ így joggal lehet feltételezni, hogy a cölibátus megszegése elleni küzdelem gondolata nem valamely vikáriustól, hanem magától a főpaptól származott.

Az esztergomi, veszprémi és váradi zsinatok is egyházi fenytékkal sújtották a tízdfizetést megtagadó személyeket, ugyanakkor börtönbüntetéssel, jószág- és javadalomvesztéssel büntették a kiközösítésnek érvényt nem szerző papokat is.³⁰ Feltűnő azonban, hogy ezekben nincs szó az egyház nem szándékos megkárosításának büntetéséről. Mivel az erdélyi zsinati könyv nem maradt fenn, könnyen elképzelhető, hogy a medgyesi dékán a felperesektől megszokott módon némileg eltúlozta a vele és papjaival szemben elkövetett, vélt vagy valós igazságtalanságot. Ugyanígy járhatott el akkor is, amikor összemosta az ágyast tartó papoknak járó büntetéseket.

Figyelemre méltó, hogy az esztergomi és váradi zsinati könyvek nem térnek ki a papi végrendeletekre, a veszprémi pedig csak általánosan említi meg, hogy a papok kizárólag egyházi előjárójuk engedélyével testálhatják javaikat.³¹ Mivel a szász papság *censusa* és a dékánok hatásköre erdélyi sajátosságok, az ezzel kapcsolatos rendelkezéseket nem érdemes keresni más egyházmegyék szinodális könyveiben. A fenti megfigyelések alapján arra lehet következtetni, hogy az erdélyi konstitúció is számos korábbi, akár több évszázados hagyományra visszanyúló határozatot vett át más, egyelőre meg nem határozható zsinati könyv(ek)ből, de ezeket kiegészítette a saját-

26 BATTHYÁNY Ignác: *Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum ei adiacentium*. III. Typis Episcopalis, Alba Carolina, 1785–1827. 274–275, 480–481, 555, 557, 561–562; JACZKÓ: i. m. 215.

27 *A veszprémi egyház*. 80.

28 Lásd pl. Michelle ARMSTRONG-PARTIDA: *Priestly Wives: The Role and Acceptance of Clerics' Concubines in the Parishes of Late Medieval Catalunya*. *Speculum* 88(2013). 1. sz. 166–214, különösen 172–173.

29 ETE I. 18.

30 BATTHYÁNY: i. m. 272–273, 478–479, 555; *A veszprémi egyház*. 76–77; JACZKÓ: i. m. 211–212.

31 *A veszprémi egyház*. 94.

san helyi kérdések szabályozásával.³² Így az erdélyi zsinati könyv is, akárcsak az esztergomi három fennmaradt változata, a veszprémi vagy a váradi, eredeti alkotásnak tekintendő.³³

A középkori zsinatok határozatai nem az ott lezajlott viták eredményeként jöttek létre: a püspök vagy vikáriusa egyszerűen azért hívta össze székhelyére az egyházmegye papjait, hogy tudomásukra hozza az előre megszerkesztett zsinati könyvet.³⁴ A határozatok gyors és hatékony életbe léptetéséhez mégis kívánatos volt a konszenzus, a résztvevők jóváhagyása, ezért kezdeményezhette Várdai püspök a megyesi papsággal való tárgyalásokat.

A megyesi dékán pápához intézett felirata megemlíti a püspök legközelebbi embereit is, akiket szerinte meg kell akadályozni a zsinat sérelmezett dekrétumainak végrehajtásában: Budai Udalrik erdélyi örkanonokot, Végedi Imre tordai főesperest, Szentmihályi Tamás gyulafehérvári udvarbíró, Ambrus deák udvarbíró-helyettest, Szőgyéni Damján vikáriust, illetve Bálint deák ügyvédet.³⁵ Az udvarbíró és helyettese a tized és a különféle egyéb adók begyűjtéséért voltak felelősek, Végedi egykori udvarbíróként gazdasági kérdésekben valószínűleg továbbra is a püspök tanácsadója maradt, a vikárius az ellenkezőkkel szemben alkalmazhatta az egyházi büntetéseket. Elképzelhető, hogy Udalrik örkanonok a káptalan képviselőjeként került a felsorolásba, ugyanis a szász dékánságok egy részének *censusa* a káptalant illette meg.³⁶ Mivel a 16. század első éveiben udvarbíró volt, Budai Udalrik is járatos lehetett a püspökség gazdálkodásának kérdéseiben, ugyanakkor Várdai bizalmasainak köréhez is tartozott, ugyanis 1514-ben a püspök titkáráként tevékenykedett.³⁷ Valószínű, hogy a gyulafehérvári határozatok szerkesztőjét, esetleg szerkesztőit a fent említett személyek között kell keresni.

A Gyulafehérváron kihirdetett határozatok fogadtatásáról ismét csak a megyesi dékán korábban idézett leveleiből értesülünk. Sándor dékán szerint az adók növelése nem a székesegyház fenntartását, hanem Várdai és emberei pénzeszsákjának megtöltését szolgálta. A dékán kifogásolta továbbá a nem szándékos tizedcsalás büntetését, illetve azt, hogy egyetlen bűnért, nevezetesen ágyas tartásáért, többszörös büntetéssel is kellett számolni.³⁸ A pápai kúria előtt elindított per kimenetelét, illetve a vita folytatását források híján nem lehet pontosan rekonstruálni. Azonban Szentmihályi Ta-

32 Lásd SOMOGYI: *i. m.* 5–15.

33 Vö. *A veszprémi egyház.* 19.

34 SZENTIRMAI: *i. m.* 282; *A veszprémi egyház.* 9.

35 THEIL-WERNER: *i. m.* 74.

36 Vö. KOVÁCS Mihai: *Várdai Ferenc erdélyi püspök egyházi és világi helyettesei.* Erdélyi Múzeum LXXXII(2020). 1. sz. 47–64.

37 Udvarbírói működéséhez lásd DF 246275, 246276; titkári tevékenységét a DF 277680 és a DL 82391 igazolja. Az adatokat Hegyi Géza bocsátotta rendelkezésemre. Köszönet érte!

38 THEIL-WERNER: *i. m.* 72–73.

más gyulafehérvári udvarbíró két évvel későbbi levelében arról számol be urának, hogy a szászrégeni plébános kivételével mindenki kifizette már a *censust*,³⁹ így valószínű, hogy a két fél között addigra létrejöhetett valamiféle megegyezés.

A múlt század szász történetírásában elterjedt az a nézet, miszerint a szászság és a katolikus egyház kapcsolata jellemzően viharos volt, és ez döntő módon hozzájárult a reformáció eszméinek gyors terjedéséhez.⁴⁰ Egy korábbi közleményben amellett érveltem, hogy a középkor folyamán többször előforduló gazdasági konfliktusok ellenére az erdélyi püspökség és a szász egyetem kapcsolata még az 1520-as években sem mondható egyértelműen ellenségesnek, sőt élénk katonai, politikai és gazdasági együttműködés mutatható ki közöttük.⁴¹ Mindemellett elképzelhető, hogy a későbbiekben az anyagi természetű és az ágyastartással kapcsolatos viták hozzájárultak Luther hierarchiaellenes nézeteinek népszerűségéhez a szász klérus körében.

AZ 1522. ÉVI VIZITÁCIÓ

Úgy tűnik, hogy Tordai Pál vikárius tervezett vizitációinak sorozata már a közleményem elején idézett 1522. novemberi levél megírása előtt elkezdődött. Legalábbis erre utal egy 1522. április 10-én kelt dokumentum, amelynek címzettje Nenkei Gergely kanonok, a Kézd és Kozd székekbe induló vizitátor. A gyulafehérvári káptalan országos levéltárában található, erősen vízfoltos és szakadozott, *Visitationis informatio* címet viselő irat egy hat pontból álló, Nenkei számára készített instrukció és felhatalmazás. A jórészt általánosságokban mozgó instrukció kitér a vizitátor jogaira és kötelességeire, a helyi papok tevékenységének és életvitelének vizsgálatára, illetve a hívek lelki életének ellenőrzésére. A dokumentum forrásainak kérdése korántsem lezárta, de annyit teljes bizonyossággal ki lehet jelenteni, hogy szerkesztője kánonjogi képzettséggel rendelkezett, ugyanis a szöveg több helyen idézi vagy parafrázálja a III. lateráni zsinat konstitúcióit, továbbá a *Liber extra* és *Liber sextus* néven ismert gyűjteményeket.

A vizitátor nem terhelhette meg túlságosan a látogatott plébániát: ha egyszerű kanonok volt, csak négylovas szekéren utazhatott, illetve két lovas kísérett vihetett magával. Amennyiben főesperes volt, hatlovas szekéren, két vagy három kísérről

39 DL 82599.

40 Lásd pl. Friedrich TEUTSCH: *Geschichte der Evangelischen Kirche in Siebenbürgen*. I. W. Krafft, Hermannstadt, 1921–1922. 42; Karl REINERTH: *Die Gründung des Evangelischen Kirchen in Siebenbürgen*. Böhlau, Köln–Wien, 1979 (Studia Transylvanica 5). 3–7.

41 Lásd Kovács Mihai: *Die Beziehungen zwischen der Sächsischen Nationsuniversität und dem Bistum Siebenbürgen am Vorabend der Reformation (1513–1524)*. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde XLII(2019). 36–44.

együtt érkezhettek a meglátogatott plébániára. A vizitátor nem fogadhatott el nagy lakomát vagy ajándékot, és nem is időzhetett túl sokáig egy helyen. A naponta vizitált plébániák számától függetlenül egyetlen *procuratio*ban, azaz ellátására kiutalt összegben részesülhetett. Ha a vizitátor ajándékot fogadott el, egy hónapon belül a dupláját kellett visszafizetnie a meglátogatott plébániának, különben javadalmából felfüggesztették. A vizitátor viselkedésének pontos szabályozása kettős célt szolgálhatott. Egyrészt arra volt hivatott, hogy gátolja a plébánia javainak pazarlását, másrészt megelőzze a vizitátor megvesztegetését, és ezáltal a vikárius, illetve a püspök félrevezetését.

A vizitátornak a plébánostól és káplánjaitól kellett megtudakolnia, hogyan végzik kötelességeiket, a misézést, a gyóntatást, a prédikálást, a gyermekek hitoktatását, továbbá meg kellett vizsgálnia az oltáriszentség méltó helyen való tartását és az oltárterítők, kelyhek, paténák, ampullák, miseruhák épségét és tisztaságát. Az instrukció különös figyelmet fordított arra, hogy a papok ne tartsanak ágyast, ne misézzenek kiközösített személyek jelenlétében, sőt ne is érintkezzenek velük. A vizitátornak a hívek kikérdezésekor ellenőriznie kellett a papoktól szerzett információkat. Ezenfelül érdeklődött az ünnepek rendszeres megtartásáról, a tizedfizetésről, súlyos bűnök elkövetéséről, a papok tiszteletéről, a keresztszülői kötelességek teljesítéséről. A keresztszülők meg kellett, hogy tanítsák kereszty gyermekeiknek az apostoli hitvallást, az Úr imádságát és az angyali üdvöletet.⁴² Érdekes, hogy az ismert magyarországi zsinati könyvek csak a Hiszekegy és a Miatyánk megtanítását írták elő.⁴³ Amellett, hogy a keresztény hit legfontosabb igazságainak memorizálását szolgálták, ezek az imádságok a gyónás utáni elégtétel elvégzéséhez is elengedhetetlenek voltak.⁴⁴

A vizitáció lefolyásáról, eredményeiről, más területi egységek vizitálásáról szóló adatokat egyelőre nem sikerült találnom. A más magyarországi egyházmegyékben szervezett plébániai vizitációkról sem rendelkezem túl sok információval. A forrásbázis szűkössége talán azzal magyarázható, hogy – nem jogi természetű, jogbiztosító iratok lévén – a vizitációs jegyzőkönyveket gyakran megsemmisítették az észlelt problémák megoldása után.⁴⁵ Mindenesetre valószínű, hogy a 16. század elején a plébániák vizitálása nem lehetett elszigetelt esemény. Így például az 1515. évi veszprémi egyházmegyei zsinat statútumai részletesen szabályozták a vizitátorok tevékenységét.⁴⁶ Itt a vizitációt prépost, főesperes vagy más olyan egyházi személy végezhetette,

42 DL 32596, átírását lásd a Függelékben.

43 Lásd a 65. jegyzetet.

44 Vö. *A veszprémi egyház.* 20.

45 Ian FORREST–Christopher WHITTICK: *The Thirteenth-Century Visitation Records of the Diocese of Hereford*. English Historical Review 131(2016). 551. sz. 737–762, különösen 739.

46 *A veszprémi egyház.* 80–82. Lásd még: C. TóTH Norbert: *Az esztergom-szentistváni prépostság második vizitációja*. Egyháztörténeti Szemle 15(2014). 1. sz. 1–23, különösen 12–13.

akinek ez joga és kötelessége volt. Érdekes, hogy Veszprémben a vizitációkra vonatkozó előírások az ágyast tartó papok büntetésével közös fejezetben szerepelnek, így nem kizárt, hogy a plébániák látogatásának egyik fő célja ott is ennek az életformának a felkutatása és büntetése lehetett. A váradi zsinat azt írta elő, hogy a főesperesek vizitálják és ellenőrizték az alájuk rendelt plébániákat.⁴⁷ Máskor, mint például az úgynevezett 1397. évi esztergomi⁴⁸ vagy az 1447-ben lezajlott brassói vizitáció⁴⁹ esetében a főpap külön vizitátort bízott meg egy vagy több egyházi intézmény konkrétan megjelölt problémáinak megoldására. Mindezekhez képest a tervezett erdélyi vizitációsorozat abban különbözik, hogy a püspök vikáriusa által kijelölt vizitátor hatásköre nem az egyházi, hanem a világi közigazgatás határait követte. Erre utal mind Szentmihályi Tamás provizornak a közlemény elején idézett levele, mely szerint megynként kellene vizitálni a plébánosokat, mind az instrukció záradéka, amely a kézdi és kozdi székek vizitálására hatalmazza fel Nenkei Gergelyt.⁵⁰

Közvetlen bizonyítékok híján csak sejteni lehet az erdélyi zsinat és vizitáció céljait. Maga Várdai szeptemberi levelében az egyházatyák tanításának érvényesítésével magyarázta a zsinati határozatok megfogalmazását.⁵¹ Elképzelhető azonban, hogy a megyesi dékán vádaskodása nem volt teljesen alaptalan, és a püspök, illetve a vikárius egyházkormányzati kezdeményezései valóban gazdasági célokat is szolgálhattak. Ez nem is meglepő, hiszen minden püspöknek kötelessége volt egyháza jogainak megvédése, illetve vagyonának megőrzése, esetleg gyarapítása. Azt sem lehet kizárni, hogy a vizitációk a zsinati rendelkezések miatt elégedetlenkedő szász klerikusok megleckéztetésére szolgáltak.

A szász papság hagyatékából való részesedés nem hozhatott jelentős többletet a több mint húszezer forintot kitevő erdélyi püspöki jövedelemhez. Ez az intézkedés, akárcsak a dékánok bírói jogainak megnyirbálása inkább arra szolgálhatott, hogy növelje a püspöki hatalmat, a papságot és a világi híveket a főpap szorosabb, közvetlenebb ellenőrzése alá vonja. Jóval fontosabb lehetett gazdasági szempontból a censzus budai márkában való fizetése, illetve az, hogy a püspök érvényt szerezzen az egyházi fenytéknek. A tized, illetve a szász dékánok által fizetett *census* képezte a legjelentősebb püspöki bevételforrást, ezért a korszak püspökei nem riadtak vissza attól, hogy kiközösítsék az egyházat megkárosító, a tized beszedését akadályozó vagy a tizedbér-

47 JACZKÓ: i. m. 226.

48 C. TÓTH: i. m. 3, 13.

49 SOMOGYI SZILVIA: *A brassói dékánok Kézikönyvének egyik kánonjogi jegyzete. Adalékok az egyházi bíráskodás illetékességi körének történetéhez* = *Micae Medievales VII. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Szerk. FARKAS Csaba–RIBI András–VERES Kristóf György. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp., 2018. 149–165, különösen 156.

50 Somogyi Szilvia hívta fel a figyelmemet erre az aspektusra. Köszönet érte!

51 DF 277846.

let fizetését megtagadó nemeseket. A büntetéstől való félelem bizonyára elősegítette a tized és a *census* pontos beszedését, ugyanis a kiközösítés alá eső ember nemcsak túlvilági boldogságát kockáztatta, hanem a földi közösségből való kizárással is számolhatott. A püspök által elrendelt kiközösítés csak akkor volt hatásos, ha azt a helyi papság látványos szertartás keretében a közösség tudomására hozta, illetve következetesen betartatta. Azonban a kiközösített személy nemegyszer a plébániatemplom kegyura is volt, így a plébánosi javadalom fölött is rendelkezett, ezért a plébános számára bizonyára nehéz lehetett ténylegesen fellépni ellene. Éppen ezért Várdai a papság fölötti kontroll erősítésével, a javadalomtól való megfosztás vagy a pap kiközösítésének kilátásba helyezésével akarta ellensúlyozni a kegyúr hatalmát. A plébánosoktól írásos bizonyítékot is kért a kiközösítés kihirdetéséről. Így például, miután az esztergomi érsek vikáriusa kiközösítette Károlyi Lánc Lászlót, aki a tasnádi főesperesség tizedbérlete miatt került konfliktusba az erdélyi püspökkel, nem kevesebb, mint tizenegy plébános, nevezetesen a szászfenesi, zsuki, gyalui, szamosfalvi, széki, szamosszentmiklósi, kolozsi, kolozsvári, magyarzsombori, almásszentmihályi és a hídalmási állított ki bizonyítványt a kiközösítési szertartás elvégzéséről. Bár ezen bizonyítványok címzettje az ítéletet hozó esztergomi vikárius, nem kétséges, hogy az erdélyi püspök rendelte el az iratok kiállítását, annál is inkább, mivel ő maga volt a kedvezményezett, a dokumentumok pedig jelenleg is a Várdai-levéltárat öröklő Zichy család fondjában találhatóak.⁵²

Ugyanakkor nem vitatható, hogy Várdai vagy legalábbis az instrukciót kiadó vikáriusa az egyházfegyelmi kérdéseken túl tisztán vallási és liturgikus problémák iránt is érdeklődött, mint például a kegyszerek állapota, a liturgikus cselekmények rendszeres végzése, a papok nötlensége vagy a keresztszülei köteleességek teljesítése. Az esztergomi, veszprémi és váradi analógiák mutatják, hogy ezeket a kérdéseket az időközben elveszett erdélyi zsinati konstitúció is tárgyalhatta. A vizitátornak szánt instrukció bizonyára a zsinati végzések alapján íródott. A közlemény elején idézett levélrészlet alapján is igen valószínű, hogy a vizitáció egyik fő célja a zsinati rendelkezések betartásának ellenőrzése.

Izgalmas kérdés, hogy a vizitáció kapcsolatba hozható-e a lutheri reformáció erdélyi terjedésével. Bár az 1520-as években Luther tanítása már kétségtelenül megjelent Magyarországon, az erdélyi egyházmegye területén csak az évtized közepe után kezdett elterjedni.⁵³ Ugyanakkor feltűnő, hogy az instrukció szövege nem írja elő a teológiai tisztaság vizsgálatát, így nagy valószínűséggel állítható, hogy az 1520 és 1522 közötti egyházkormányzati intézkedések nem a lutheranizmus ellen irányultak.

52 DL 82587–82596.

53 KEUL István: *Early Modern Religious Communities in East-Central Europe: Ethnic Diversity, Denominational Plurality and Corporative Politics in the Principality of Transylvania (1526–1691)*. Brill, Leiden, 2009. 47–51.

Végül, de nem utolsósorban, a zsinattal és vizitációval kapcsolatos kommunikáció a püspöki hatalom reprezentációját is szolgálhatta. A zsinati rendelkezések és a püspök egyfajta helyetteseként megjelenő vizitátor többek közt arra voltak hivatottak, hogy az egyházatyák tanításában jártas, egyháza anyagi és lelki javát egyaránt szem előtt tartó, normákat meghatározó és betartató főpap, egyszóval a jó püspök képét vetítsék a papok és hívek elé.

ÖSSZEGZÉS

Várdai Ferenc – mecénási vagy katonai tevékenysége, nem utolsósorban gazdag végrendelete révén – már régóta ismert a történetírásban. Az alább közlendő szöveg tevékenységének egy másik, kevésbé kutatott vonatkozását hozta napvilágra. Az itt vizsgált okmányok Várdait a papság és hívek erkölcsait, vallásosságát kontrollálni kívánó reformpüspökként mutatják be.

Az 1520. évi erdélyi zsinat és a két évvel későbbi vizitáció bemutatása lehetővé teszi Várdai Ferenc egyházkormányzati koncepciójának felvázolását. A főpap, illetve a nevében intézkedő emberei minden eszközt felhasználtak a püspöki jövedelem maximalizálásáért, ami elégedetlenséget váltott ki a papság egy részében. Ugyanakkor Várdainak gondja volt arra, hogy a papság szorosabb ellenőrzése, különösen a cölibátus betartatása, a hívek vallásos életének serkentése és a reprezentáció révén is növelje püspöki tekintélyét, hatalmát és társadalmi befolyását. Az eszközök igen sokszínűek voltak: megbízható és kompetens emberekből álló adminisztratív apparátus kiépítése, egyházmegyei zsinat összehívása, vizitációk szervezése, az elégedetlenekkel való tárgyalás, nem utolsósorban az egyházi fenyegetések alkalmazása és következetes érvényesítése.

Arra a kérdésre, hogy Várdai koncepciója mennyire volt egyedi, csak részleges választ lehet adni a kutatás jelenlegi állapotában. Az ismert erdélyi rendelkezések egy része követi az Esztergomban, Veszprémben, illetve Váradon alkalmazott gyakorlatot, ugyanakkor vannak köztük olyan cikkelyek is, amelyek sajátosan erdélyi problémákra vonatkoznak. A vizitációkról szóló források és szakirodalom szűkössége miatt egyelőre csak annyit lehet mondani, hogy Várdai, illetve Tordai Pál vikárius kezdeményezése nem lehetett egyedülálló. További kutatásokig nem lehet közelebbről megállapítani, hogy az erdélyi vizitáció célkitűzései és kivitelezése mennyiben egyezett meg más korabeli kezdeményezésekkel.

A nyugati, bőségesebb forrásbázissal rendelkező kutatás sikeresen alkalmazza a vizitációkkal kapcsolatos forrásokat különböző egyház- és társadalomtörténeti kér-

dések vizsgálatában.⁵⁴ Véleményem szerint a hazai forrásmennyiség szűkösségét valamelyest pótolhatja a fennmaradt adatok összegyűjtése, a partikuláris zsinati rendelkezések, a vizitációkkal kapcsolatos okiratok, valamint a késő középkori püspökök, udvarbírók, vikáriusok és plébánosok által kibocsátott oklevelek és magánlevelek együttes vizsgálata. Az ilyen típusú források rendszeres feltárása és egységes szempontrendszer szerinti elemzése jelentős mértékben bővítené a késő középkori Magyarország egyházkormányzatáról és ennek társadalmi hatásáról szóló ismereteinket is.⁵⁵

Az 1515-ös veszprémi zsinati határozatokat vizsgálva, Solymosi László megállapította, hogy ekkor még nem mutatkoztak a reformáció előjelei.⁵⁶ Ez a következtetés a fél évtizeddel későbbi erdélyi püspökség területére is alkalmazható.

54 Lásd pl. FORREST–WHITTICK: *i. m.* 737–738.

55 Az alap kutatások fontosságához és néhány módszertani kérdéséhez lásd C. TÓTH Norbert: *A „mályuszi modell” érvényessége: vissza az alapokhoz? = Egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 16. században.* Szerk. VARGA Szabolcs–VÉRTESI Lázár. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet, Pécs, 2017 (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII). 11–34, különösen 34.

56 *A veszprémi egyház.* 28.

FÜGGELEK

Az 1522. évi vizitátori instrukció és felhatalmazás⁵⁷

[f. 1a]

Visitationis informatio pro honorabili domino Gregorio de Nenke,
 canonico ecclesie Albensis Transsilvane
 visitaturi plebanos huius diocesis Albensis Transsilvane hanc normam
 diligentissime⁵⁸ observabunt sub pena obedientie promisse et censuris ecclesiasticis
 infra designatis.

Primum preceptum de numero equorum ve vectura servando

In primis precipitur et sub pena pro arbitrio reverendi domini vicarii reservanda atque contra delinquentem procul dubio irremissibiliter debite executioni demandanda, ne aliquis visitorum ultra sex equos habere presumat. Si canonicus fuerit, quattuor pro curru trahendo et duos pro honestate comitive sue, archidiaconi autem sex ad currum et duos vel ad summum tres equites habere poterunt. *Predicationi, exhortationi, informationi, correctioni et reformationi vacando, ut fructum referant, qui non perit, et quatinus non que sua sint, sed que Iesu Christi quere valeant.*⁵⁹ *Neque liceat visitanti nisi unam procuracionem recipere una die, sive unum tamen locum visitare, sive [plur]a, etiam si locus quilibet visitatus ab illo sufficeret ad procuracionem [inte]gram,*⁶⁰ *nec*

57 Eredeti, kettőbe hajtott, csonka, vízfoltos és szakadozott papír, első három oldalán zöld viaszpecsét töredékeivel. Levéltári jelzet: MNL OL, DL 32596. (Korábban: Erdélyi káptalan hiteleshelyi lt, Lymbus, fasc. 1.)

Az átírás során a kis- és nagybetűk, illetve a központosítás használatában az aktuális nyelv-tani és helyesírási szabályokhoz alkalmazkodtam. A szöveg átláthatósága érdekében a közbeékelte mondatokat, magyarázatokat vesszők közé helyeztem. A *ti/ci* betűcsoportok átírásában a klasszikus latin nyelv gyakorlatát követtem. A szakadás vagy vízfolt miatt olvashatatatlanná vált részek lehetséges pótlásai szögletes zárójelbe kerültek. Az azonosított kánon-jogi forrásból átvett szövegrészleteket dőlt betűkkel írtam. A hiányzó szavakat három pont jelzi szögletes zárójelben. A bizonytalan számú szavak hiányát lábjegyzetben jeleztem. Az oldalszámok szögletes zárójelben jelennek meg.

58 Előtte kihúзва egy megkezdett szó: con.

59 Vö. *Liber extravagantium decretalium* Lib. III, Tit. XXXIX, cap. XXIII. = *Corpus Iuris Canonici* vol. II. Ed. Emil FRIEDBERG. Bernhard Tauchnitz, Leipzig, 1881 (a továbbiakban CIC). 632: *Porro visitationis officium exercentes non quaerant quae sua sunt, sed quae Iesu Christi, praedicationi et cohortationi, correctioni et reformationi vacando, ut fructum referant, qui non perit.*

60 Vö. *Liber sextus decretalium* Lib. III, Tit. XX, Cap. III. = CIC II. 1058: *Adiicientes, quod non liceat visitanti nisi unam procuracionem recipere una die, sive unum locum solum visitaverit, sive plura, etiamsi locus quilibet visitatus ab illo sufficeret ad procuracionem integram persolvendam.*

*sumptuosas epulas disquirant, sed illa, que eis honeste [et co]mpetenter a visitatis secundum facultatem eorum fuerint administrata atque [exh]ibita, [cum] gratiarum actione accipiant,*⁶¹ *ne brevis hora longi temporis victum [consum]at [...]am, neque sub tali indulgentia illi, qui paucioribus equis [...]*⁶² *numerus illis omnino interdicitur sub pena [...].*⁶³

[Secundum pre]ceptum diligenter explendum quo ad clerum

[... domini] visitatores ad loca sibi designata pervenerint, si plebanus [... pro tem]pore constitutus locuples sit et visitatorem suum pro persone qua[... hone]ste ac competenter, ut premittitur, tractare possit, extunc primum convoca[tis] predicator, capellanus et altarum rectoribus, si qui ibidem fuerint, dis[cuti]at, quomodo ordinem baptismi teneant, quibus modis confessiones audiant parochiano[rum], qualiter missarum officium expleant in ecclesia Dei cum aliis divinis actibus et of[f]iciis, ignaros doceant et diligenter⁶⁴ informant. Ubi autem pauperum [...]esse et ecclesiam et plebanum, ibi mitius agendum est convocandi enim s[...] d[uo vel] tres vero plebani ad unum locum et de suprascriptis articulis diligenter inform[...] curam custodiam sacrosancti corporis Domini nostri Iesu Christi, specialis observantiam fec[...] et plebanis mandent predicti domini visitatores, ut primo mundum repositorium diurnalem et quod lumen sive lucerna continue ardens foveatur ad [...] [huius]modi inestimabilis thesauri, denique ornamenta ecclesiastica, utputa indum[enta, ...], calices, pathene, ampulle et indumenta sacerdotis munda sint atque integra.

[f. 1b]

Tertium preceptum quo ad populum exequendum

Eodem die, si fieri potest, alioquin altero die immediate sequenti ante prandium convocetur ad ecclesiam omnis populus utriusque sexus et fiat exhortatio, ut festa sub precepto ecclesie celebranda celebrent, vigiliis i[...]ent et crimiosa scelera, scilicet homicidium, adulterium, periurium, falsum testimonium devitent, que sibi fieri ve-

61 Vö. a III. lateráni zsinat 4. kánonjával. *Decrees of the Ecumenical Councils*. vol. I *Nicaea I to Lateran V*. Ed. Norman P. TANNER SJ. Shed and Ward – Georgetown University Press, Georgetown, 1990 (a továbbiakban *Decrees*). 213: *nec sumptuosas epulas querant, sed cum gratiarum actione recipiant quod honeste ac competenter fuerit illis ministratum*.

62 Három-négy szóhiány. Vö. a III. lateráni zsinat 4. kánonjával. *Decrees*. 214: *nec sub tali indulgentia illi, qui paucioribus equis hactenus uti solebant, plurium sibi credant potestatem indultam*.

63 A szakadás miatt legalább egy szó hiányzik.

64 Utána egykorú kéz által kihúzva *emendat*.

lint, aliis faciant, plebanum et capellanos suos honorent, preceptis eius iustis ac honestis obediant, decimas iustas hiis, quibus tenerent, legitime diligenterque persolvant. Compatres autem et commatres specialiter commoneantur, ut patrilos suos spirituales Simbolum apostolorum, quod est *Credo in Deum* cum *Pater noster* et *Ave Maria* fideliter vel ipsi doceant, vel ab aliis edocere procurent.⁶⁵

Quartum caput super inquisitione vite [plebanorum] atque aliorum ecclesiasticorum ministrorum

Domini visitatores querant, a laicis seorsum vocaliter informet se de vita et conversatione ministrantium in ecclesiis, qualiter pl[ebani] vel eorum substituti aut capellani baptizent baptizandos et qualiter [a]udiant confessiones suorum parrochianorum et qualiter eis reliqua sacramenta [admin]istrent et qualiter se habeant in divinis, an negligenter, an ignoranter, [... ..]da conversa[tion]e eorum tam in ecclesia quam extra, si sermonem ad pr[... ..] si f[esta] celebrant et vigiliis, in quibus [...]⁶⁶ sit [... ..]⁶⁷ aut alios capellanos continue f[... ..]⁶⁸ teneant vel aliunde nutrant et ad se admittant et [... ..]si⁶⁹ fuerit infamia eos in p[... ..]nt et testes honestos [... ..]⁷⁰ ex[tun]c recepto ab illis prius super sancta Dei ewangelia [iuramento, quod] non odio, non amore, non favore testificari velint et debeant et no[tam] rei veritatem denuntiet. Notoria vero crimina, que nulla examinatione indigebunt, id est, que ita nota sint, ut nulla possint tergiversatione celari, ut pue[lla]s, aliqui pueros susceperunt a publicis suis concubinis; tales omnes et singulos nobis fideliter conscribant, deinde de moribus maxime inquirant, si ad suspectas feminas accedant. Et si omnia bene invenerint, gratias Deo agant, sin autem inform[ent] plebanos et eos emendent per salubria monita, nunc levi, nunc aspera, iuxta datam sibi a Deo prudentiam et si videbitur puniendos, nobis denuntiant. Quos puniendos invenerint, diligenter intendant.

65 Vö. *Constitutiones synodales almae ecclesiae Strigoniensis AD MCCCCCL*. Ed. Josephus DANKÓ. n.n., Strigonii, 1865. 3; *A veszprémi egyház* 53; JACZKÓ: *i. m.* 198: *Patrilos, ut suos filios spirituales Symbolum, scilicet Credo et orationem dominicam Pater noster doceant vel doceri faciant.*

66 Egy elmosódott szó, nem olvasható ki egyértelműen.

67 A szakadás miatt kb. 3 szó hiányzik.

68 A szakadás miatt 5–6 szó hiányzik.

69 A szakadás miatt a sor végén 3–4 szó hiány.

70 A szakadás miatt 2–3 szó hiányzik.

Quintum caput

[f. 2a]

Cum autem valde dissonum sit illos spoliare, quibus thesaurizare debemus, statuit dominus noster reverendissimus, ut nullus visitorum ultra moderatam procuracionem munus quodcumque sit et a quoque qualitercumque oblatum presumaret recipere. Et si fuerit contra presumptum recipiendi, *dupplum eius, quod recipierit, ecclesie, a qua id receptum fuerit, infra mensem reddere teneatur, alioquin extunc ab officio et beneficio noverit se suspensum, quousque de duplo prenotate ecclesie huiusmodi plenariam satisfactionem impendat, nulla sibi in hoc datis remissione, liberalitate seu gratia valitura.*⁷¹

Caput ultimum studiosius exquirendum

Preterea diligenter inquirent, si plebani locorum scienter censuras ecclesiasticas violaverint, excommunicatos a iure vel ab homine ad divina audientia admiserint vel coram eis celebraverint, item si premissio banno ad solennizationem nuptiarum c[er]te scienter admiserint, et item, si excommunicatos nobiles et alios non evitaverint, quibus diligenter examinatis, dato vale discedant, neque ultra diem naturalem in uno loco permaneant, sed curent, ut ce[na] diei [prim]i usque post prandium alterius diei totam⁷² villam vel op[er]idum]xant in visitandam.

N[os Paulus de Thorda, ...]⁷³ et vicarius ecclesie Albensis Transsilvane, [... .. ten]ore⁷⁴ presentium omnibus et singulis plebanis, viceplebanis, [... , predicatori]bus, altarium rectoribus ac capellanis in sedibus Kyzd [et Koz]d ubivis constitutis, quod ex reverendissimi domini nostri, domini Francisci de Warda, episcopi [ecclesie suprascripte] mandato honorabilem dominum Gregorium de Nenke, canonicum [ecclesi]e Albensis Transsilvane predictae ad visitandas predictas sedes elegimus, [nomina]vimus [et] deputavimus, dandam et concedendam eidem omnimodam facultatem visitandi easdem iuxta vim, formam et tenorem prescripte informationis nostre. Quocirca vobis, omnibus et singulis dominis plebanis etc. predictis sub excommunicationis pena mandamus, quatenus eundem dominum Gregorium Nenkey honorifice tractare [ve]litis, debeatis et teneamini, alioquin ne faciatis. In

71 *Liber sextus decretalium* Lib. III, Tit. XX, Cap. II. = CIC II. 1057: *duplum eius, quod receperint, ecclesiae, a qua id receptum fuerit, infra mensem reddere teneantur. [...] inferiores vero ab officio et beneficio noverint se suspensos, quousque de duplo huiusmodi gravatis ecclesiis plenariam satisfactionem impendant, nulla eis in hoc dantium remissione, liberalitate seu gratia valitura.*

72 Egyidejűleg átjavítva *votam* alakról.

73 A szakadás miatt legalább 3-4 szó hiányzik.

74 Előtte 2-3 szó hiányzik a szakadás miatt.

quorum omnium et singulorum fidem [litteras] presentes sigillo vicariatus nostri subimpressione atque manus nostre subscriptione volumus communiri. Ex Alba, decima die Aprilis, anno Domini 1522.

Paulus de Thorda
vicarius Transsilvanus subscripsit

A DIOCESAN SYNOD AND A CANONICAL VISITATION IN
TRANSYLVANIA AT THE BEGINNING OF THE SIXTEENTH CENTURY.
SOME THOUGHTS ABOUT THE ECCLESIASTICAL GOVERNANCE OF
BISHOP FERENC VÁRDAI (1513–1524)

Keywords: particular canon law; vicariate; Jagellonian age; bishopric of Transylvania; ecclesiastical governance

This paper is a case study regarding the practices of ecclesiastical governance in Transylvania during the first decades of the 16th century. My first goal is to reconstruct, as far as possible, the synodal constitution of 1520 and the context of the canonical visitation initiated two years later. The research shows bishop Ferenc Várdai, known to previous historiography especially for his cultural and military activity, as a reformer of his diocese. The prelate used his well-developed administrative apparatus, the diocesan synod, visitation and ecclesiastical sanctions in order to grow episcopal revenues and to enhance his control over the clergy and the lay of his diocese. The paper also confirms that the Lutheran reformation was not yet widespread in the Transylvanian bishopric during the early 1520s.

UN SINOD DIECEZAN ȘI O VIZITAȚIE CANONICĂ ÎN TRANSILVANIA
LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA.
CÂTEVA IDEI PRIVIND ACTIVITATEA DE GUVERNARE
ECLEZIASTICĂ A EPISCOPULUI FERENC VÁRDAI (1513–1524)

Cuvinte-cheie: drept canonic particular; vicariat; perioada jagellonă; episcopia latină a Transilvaniei; guvernare ecleziastică

Articolul reprezintă un studiu de caz privitor la practicile de guvernare ecleziastică în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea, pornind de la reconstituirea prevederilor sinodului diecezan din anul 1520 și a condițiilor în care s-a desfășurat vizitația canonică din 1522. Cercetarea reflectă scopurile și mijloacele reformei ecleziastice întreprinse de către episcopul Ferenc Várdai, cunoscut în istoriografia precedentă mai ales datorită activității sale militare și culturale. Prelatul a apelat la un aparat administrativ dezvoltat, la organizarea unui sinod și a unei vizitații canonice, precum și la aplicarea unor sancțiuni ecleziastice pentru a crește veniturile episcopale, și pentru a îmbunătăți controlul exercitat asupra comportamentului preoților și credincioșilor laici din dieceză. Studiul confirmă, de asemenea, faptul că Reforma lutherană nu s-a răspândit în mod semnificativ pe teritoriul diecezei Transilvaniei la începutul anilor 1520.